

Шадкам З., Сұлтанбаева Н.Д.

**Компьютерлік терминдердің
ағылшын тілінен қазақ тіліне
аударуда кездесетін мәселелер**

Бұл мақала компьютерлік терминдердің аударылу мәселелері, аудару маңыздылығы мен негізгі тәржіме тәсілдері қарастырылады. Елімізде терминдердің аударылуына арнайы комитет құрылып, жіті назарға алынууда. Осыған орай қазіргі таңда арнайы салаларға бөлінген терминдердің сөздіктер жинағы мерзімді басылымдарға жарияланып, кітаптар жарыққа шығуда. Сонымен бірге мақалада шетелдік және отандық аударматану мамандарының еңбектерінен алынған аударма және компьютерлік терминдер аудармасы мәселелері жайында мәліметтер берілген.

Түйін сөздер: компьютерлік терминдер, ақпараттық-техникалық терминдер, интернационалды терминдер, транслитерация, калька, аударматану.

Shadkam Z., Sultnbaeva N.D.

**Problems in translating modern
computer terms from english into
kazakh language**

This article focuses on the problems of computer terms' translation, importance and basic methods of translation. In our country, there is a special commission of translation of terms and because of its importance they pay much attention to it. Therefore, at the present time special terminological dictionaries are published periodically. In addition, the article provides information on foreign and domestic experts of Translation Studies on issues of translation and translation of computer terms.

Key words: computer terms, information-technical terms, international terms, transliteration, calque, Translation Studies.

Шадкам З., Сұлтанбаева Н.Д.

**Проблемы перевода
современных компьютерных
терминов с английского на
казахский язык**

В данной статье рассматривается важность передачи компьютерных терминов и методы перевода. В нашей стране создана специальная комиссия перевода терминов, и сейчас этому уделяется большое внимание. В связи с этим в нынешнее время специальные сборники терминологических словарей публикуются периодически. Кроме того, в статье представлены материалы зарубежных и отечественных специалистов по переводоведению, касающиеся вопросов перевода в целом и перевода компьютерных терминов.

Ключевые слова: компьютерные термины, информационно-технические термины, интернациональные термины, транслитерация, калька, переводоведение.

**КОМПЬЮТЕРЛІК
ТЕРМИНДЕРДІҢ
АҒЫЛШЫН
ТІЛІНЕН ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ
АУДАРУДА
КЕЗДЕСЕТІН
МӘСЕЛЕЛЕР**

Компьютерлік техника, ұялы телефон және интернет технологиялар – адамзат қызметінің алуан түрлі саласында жоғары қолданысқа ие. Қағаз және электронды құжаттарды қолданушылар саны күннен күнге ұлғаюда және жаңа техникалық құрылғылар (смартфон, коммуникатор, нетбук және т.б.) мен байланыс тәсілдері (порталдар, блог, чат, форумдар және т.б.) пайда болу үстінде. Әрбір ақпараттық технологиялардың түрленуі арқылы компьютерлік термин жүйесі де жаңарып отырады. Тіл аралық және мәдениет аралық байланыс арқылы қазақ тіліне әр түрлі әлем тілдерінен лексикалық бірліктер енеді. Олардың көпшілігі ғылыми-техникалық англицизмдер, соның ішінде компьютерлік терминдер.

Заманауи компьютерлік технологиялар мен халықаралық техникалық ақпарат тасымалы – дамыған және дамушы елдерде де негізгі қажеттілікке айналды. Олар мектепте, жоғары оқу орындарында, үй, компанияларда және т.б. барлық академиялық және академиялық емес бағыттарда да қолданылады. Осы жаңа жағдайдың әсерінен аудармашы тәжірибелік деңгейіне қарамастан жоғары білімді және білікті болуы тиіс. Аудармашы өзі қабылдаса да қабылдасаса ақпараттық технологияларды оның ішінде нұсқаушы мәзірлер не құралдарды, ағылшын тіліндегі бүктемелерді, техникалық терминдер немесе тіпті үлкен компаниялар үшін де аудармалар жасауы қажет. Мысалы, барлық компьютерлік пакеттер, құралдар мен машина нұсқаулары әдетте ағылшын тілінде жазылып, жарияланады. Компьютер саласындағы аударма мәселесі өте күрделі болып саналады. Өйткені компьютер қолданысы – жаңашыл үрдіс. Аудармашы әрі салыстырмалы әдебиеттану профессоры Сюзан Басснеттың айтуы бойынша: *«1970 жылдың соңында жаңа академиялық пән өмірге келді: Аударматану. Біз әдебиеттің аудармасын оқи алмадық. Бұл ой таластыратын мәселе»* [9, 42].

Қазақ тілі мемлекеттік мәртебеге ие болғаннан бастап барлық сала терминдері ана тілімізге аударылуы жіті назарға алынды. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050 стратегиясы» атты Қазақстан халқына жолдауында: *«Қазақ тілінің осы заманның биік талабына сай, бай терминологиялық қорын жасаған соң, оны рет-ретімен, кезең-кезеңімен қоғамдық өмірдің бар саласына батыл енгізуіміз керек»* – деп, терминология-

лық сөздіктер жасаудың маңыздылығын атап көрсетті [4].

Лингвистика саласында және тіл мәселелері жөнінде маңызды рөлге ие терминология саласы қазіргі таңда қарқынды дамып келеді. Терминология мәселесі әрқашан да өзектілік сипатын жоғалтқан емес. 1999-2000 жж. бастап Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Жарлығымен бекітілген «Тілдерді қолдану және дамытудың мемлекеттік бағдарламасына» сәйкес қазақ тілінде түрлі салаларға арналған арнайы терминологиялық сөздіктер жарыққа шыға бастады. Соның ішінде ақпараттық-технологиялық терминдер және компьютерлік терминдер сөздіктері де бөлек жинақ болып жарияланды. Компьютерлік терминология саласы да тіл білімінің зерттеу объектісіне айналды. Бұл көрсеткіштер қазақ тілінің сөздік қорының кеңейіп әрі дамып жатқандығын айқындайды. Алайда кейбір жаңа терминдердің қазақша аудармалары мен баламалары күнделікті қолданыста жоқ.

Компьютер қолданушы әрбір адам, оның ішінде жас өскелең ұрпақ құрылғыны пайдалану барысында міндетті түрде әрбір компьютер бөлшегі мен атқарымдарының қалай аталатындығын қоса үйренеді. Күнделікті қолданыс тілінде жаңа терминдердің ағылшын тіліндегі сөздер мен сөз тіркестері көп пайдаланылатындығы бәрімізге белгілі. Мәселен, ең қарапайым мысал ретінде «компьютер» сөзін алатын болсақ, бұл сөз ағылшын «computer» сөзінен аударманың транслитерация әдісі бойынша тілімізге енгізілген. Алғашында компьютер болып қазақ тіліне енгізілген сөз, «электронды есептеуіш машина» ретінде аударма нұсқасы да шықты. Бірақ «компьютер» халықаралық термин әрі тілге жеңіл және жалпы халықтық қолданысқа сіңісіп кеткендіктен қазіргі күнге дейін осы терминмен аталады. Computer сөзінің негізгі шығу тегі латын тілінен алынған *computare* «есептеу» деген мағынаны білдіреді.

Тура осы секілді ең көп қолданыста жүрген «printer», «scanner», «interface», «adapter» сөздерін алуға болады. Бұл жерде айта кетер жайт, қазір ғалымдар арасында екі бірдей пікір белең алған: бірі – термин атаулының бәрін өз тілімізге аударып алу болса, екіншісі – термин деген тәржімге көнбейтін халықаралық болып кеткен сөздер жинағы, сондықтан оларды өзгеріссіз қабылдау керек деген көзқарастар. Бұл жайлы елбасымыз Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050 стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауында: «*Біз қазақ*

тілін жаңғыртуды жүргізуге тиіспіз. Тілді заманға сай үйлестіріп, терминология мәселесінен консенсус іздеу керек. Сонымен қатар, әбден орныққан халықаралық және шет тілінен енген сөздерді қазақ тіліне аудару мәселесін біржолата шешу қажет. Бұл мәселе оқшауланған қайраткерлердің ортасында шешілмеуге тиіс. Үкімет мұны реттегені жөн» деп атап көрсетті.

Лингвистикада маңызды орын алатын шетелдік терминдерге қатысты мәселе біздің елімізде ғана емес, сонымен бірге көршілес мемлекет Ресейде де лингвистика саласының мамандарын аландатуда. Ағылшын сөздері мен сөз тіркестерінің, терминдерінің көптеп орыс тіліне енуі және қолданылуы себебінен жаңа «Runglish» сөзі пайда болған. Бұл неологизм 2000 жылдан бері қолданыста бар. Осы сөз арқылы ағылшын тілінің қаншалықты дәрежеде орыс тіліне де ықпалы бар екенін байқауға болады.

Жаңа ақпараттық-технологиялық, компьютерлік сөздер, терминдердің көпшілігі қазақ тілінің лексикасын байытуда. Бұл әрине аудару барысында біршама қиындықтар туғызады. Компьютер қолданушылардың терминдерді ағылшын тіліндегі нұсқасын пайдалануының бірден бір себебі жаңа сөздердің қазақша баламасының қисынсыз, тілге сіңімсіз және үйлесімсіз түрде нұсқаларының шығуынан. Мысалы, «adapter» сөзінің «бейімдеуіш» деген балама нұсқасы шыққан. Бірақ «adapter» ағылшын сөзінің дәлме-дәл аудармасына ұқсас болғанымен қолданылу мақсатына қарай «бейімдеуіш» сөзі еш сәйкес келмейді. Тағы бір мысал ретінде «animation» сөзі *анимация* болып халықаралық термин ретінде қолданылады және халық арасында кеңінен тараған сөз. Алайда кей интернет парақшаларында осы терминді «жан бітірім» деген нұсқалармен жарияланған. Мағына жағынан сәйкестік болғанымен, тілге сіңімсіз әрі қолайсыз. Әдетінше сәтсіз баламалар халық арасына тез сіңісіп, орнығып кетпегендіктен ғұмыры қысқа болып, қолданысқа мүлде енбейді немесе шығып қалады. [6, 39]

Аударма үдерісінде басты рөл атқарушы тұлғалар аудармашы және тәржімелеуші мамандар. Белгілі бір сөздің түпнұсқа тілінен аударма тіліне дәлме дәл баламасын түсінікті, тілге жеңіл аудармасын таба білу кәсіби жоғары біліктілікті және ерен еңбекті талап етеді. Қазіргі таңда Қазақстанда аударматану және терминтану саласында елеулі еңбек етіп келе жатқан Х.Қ.Жұбанов, А.Ш.Қалибекова, Б.Қ.Қалиев, Ж.С.Бейсенова секілді белгілі ғалымдарымыз және басқа да тәжірибелі мамандарымыз бар.

Белгілі ағылшын аударматану профессоры Питер Ньюмарк аударма мәтінінің құзыреттілігі аудару саласының табиғатына байланысты деп есептеген. Оның айтуы бойынша үш негізгі аудару бағыттары бар:

Ғылым және технология;

Әлеуметтік, экономикалық және саяси тақырыптар аясында;

Әдеби және философиялық шығармалар аудару саласы. [7, 152]

Осы топтардың ішінен әдеби және философиялық еңбектердің аударма тіліне жеткізілуі ең қиын жұмыс ретінде саналған, ал ғылым мен технологияға қатысты техникалық аудармаларды «мәдени емес үдеріс» ретінде қарастырған. [7, 151]

Аударма сөздері мен сөз тіркестерінің халық арасында кең таралуына бірден-бір әсер етуші фактор ретінде бұқаралық ақпарат құралдарын мысал ретінде келтіре аламыз. Олардың ішінде мерзімді басылымдарының маңызы зор. Ең алғашқыда аударылып, енді қолданысқа ене бастаған кезде құлаққа түрпідей тиетін «ғаламтор» (интернет), «пернетақта» (клавиатура), «тінтуір» (мышка), «ұялы, ұтқыр» (мобильный) сөздері мерзімді басылымдар мен телеарналардан жиі айтылып, жазылып, қолданысқа түскендіктен, жүрекке жылы тиіп, жұртшылық тез қабылдады.

Әрбір аудармашы үшін кез келген шет тілінен енген терминдер мен сөздердің дұрыс аударылуы мен уақытылы тәржіме орындалуы өте маңызды болып саналады. Аудармашы үшін, ең алдымен, мәнмәтіннің және тақырыптың құрамын негізге ала отырып жаңа термин не болмаса лексиканың мағынасын табады. Сөздің ыңғайына қарай аудармашы бірнеше аударма тәсілдерін қолдана алады. Аударма әдіс-тәсілдері бірнеше түрге бөлінеді. Олар: транслитерация әдісі, транскрипциялау, калькалау, сөзбе-сөз, дәлме-дәл, дискриптивті, жалпылау не генерализация әдісі, мағыналық және т.б. түрлері кездеседі. Терминдерді аударудың ең кең тараған әдісінің бірі – шет тілінен келген сөзді қазақ тіліндегі сәйкес келетін үйлесімді сөзді таңдау арқылы аудару.

Неміс аудармашысы Кристиана Норд: «Аударманың мақсатын таңдау, әдіс және стратегияны айқындайды» деп есептейді. [8,142]. Сол үшін аудармаға нақты айқындалған әдіс-тәсілдер, аударма тәртібі мен стратегиясы өте қажетті болып есептеледі. Аударма стратегиялары мәтін типі мен табиғатына байланысты түрліше болады. Аудармашылар түрлі мәтіндер-

дің талаптарына байланысты көптеген стратегияларды игеруге тиісті.

П.Ньюмарк аударма әдістері мен аударма тәртібін бөлек қарастырады. Оның есептеуі бойынша: «Аударма әдістері бүтін мәтінге қатысты болса, аударма тәртібі сөйлемдер мен тілдің кішкентай бірліктеріне қолданылады» дейді. [7, 81]. Ол ең қарапайым және көп қолданылатын әдістерді бөліп көрсеткен: сөзбе-сөз аударма, әріпшіл, дәлме-дәл, мағыналылық, еркін аударма және коммуникативтік аударма.

Компьютерлік лексиканы аудару кезінде қолданылатын әдістер әр түрлі және ол аударылатын сөз үйлесіміне байланысты таңдалынады. Лексикалық трансформация әдісі аудару әдістерінің ең қысқа да ыңғайлы аудару жолы түсінік беру арқылы жүзеге асады. Яғни, ағылшын сөздерін қазақ тіліндегі сәйкес келетін эквиваленттерімен береді. Компьютерлік лексиканы аудару барысында жиі қолданылатын әдіс-тәсіл түрі саналады. Мысалы: *internet* – ғаламтор; *apply* – қолдану; *mouse* – тінтуір, *childmenu* – қаптал мәзір, *document* – құжат және т.б.

Транскрипциялау әдісі – түпнұсқа тіліндегі терминді аударма тілінің дыбысталу ерекшелігіне байланысты, айтылуына ыңғайлы етіп аудару тәсілі. Бұл жерде аудару кезінде өзекті, назарға алатын жайт – аударма нұсқасын қолданушы жұртшылықтың айту үйлесімділігі. Бұл әдіс көптеген неологизмдерді және терминдерді аударғанда кеңінен қолданады. Көптеген халықаралық терминдер, жаңа сөздер тілімізге осы әдіс арқылы енгізілген. Мысалы: *automation* – автоматизациялау, *diagram* – диаграмма, және т.б.

Транслитерация әдісі дегеніміз – түпнұсқа тілінен аударма тіліне графикалық формасының берілуін айтамыз. Жалпы терминология саласында көптеген елдерде лингвистер мен аудармашылар арасында халықаралық терминдер үшін осы әдіс кеңінен қолданылады. Өйткені қай елдің азаматы болмасын, жалпы адамзатқа ортақ, түсінікті, аударуды қажет етпейтін сөздер жиынтығы үшін өте тиімді әдіс болып табылады. Терминдердің ажырамас бөлігі – интернационалдық лексика ретінде қабылданады. Бұл әлемнің түрлі тілдерінде бір мағынада қолданылатын, бірақ фонетикалық, морфологиялық тұрғыдан сол терминді қабылдаған тіл нормасымен қағидаларына сәйкестендірілген сөздер. Мысалы: *диск* (disk), *дисплей* (display), *драйвер* (driver), *компьютер* (computer), *сканер* (scanner), *принтер* (printer), *интерфейс* (interface), *монитор* (monitor), *файл* (file) және т.б. көптеген сөздерді мысал ретінде келтіруге болады. [2, 23,67].

Компьютерлік терминдерді жасауда, өзгертіп, ауыстыру кезінде ана тіліміздегі төл және бұрыннан қалыптасқан сөздер мен сөз тіркестері жаңа терминдердің баламасы ретінде пайдаланады. Оларға мысал ретінде: *желі* (сеть), *қоржын* (корзина), *ұяшық* (ячейка), *бағдарлама* (программа), *қаріп* (шрифт) және т.б. сөздерді айта аламыз.

Қазақ тіліміздің мүмкіндіктерін пайдалана отырып, ана тілімізге басқа да жаңа, заманауи терминдердің ену жолы – калькалау әдісі. Бұл аударма әдісі арқылы ағылшын не басқа да шет тілдерінен енген сөздердің тұлғалық, мағыналық ерекшеліктерін сақтау: *күнтізбе*, *мұрағат*, *батырма*, *магниттік жазба*, *лазерлік принтер*, *сұхбаттық терезе*, *құралдар тақтасы* және т.б.

Аударма барысында аудармашы мамандарға көмекші болып, тәржіме жасауда маңызды рөл атқаратын қазақ тілінің сөзжасам қосымшалары немесе жұрнақтар. Бүтін түркі тілдеріндегі секілді, өзіміздің ана тілімізде де жаңа сөзжасам барысында жұрнақтардың алатын орны ерекше екендігі бәрімізге белгілі. Басқа сала терминдері секілді, ақпараттық-технологиялық және компьютерлік терминдер қалыптастыру барысында да жұрнақтар белсенді қызмет атқарады. Аудармада жиі пайдаланылатын –лық/-лік жұрнақтарын айта аламыз. Мысалы: *жүйелік блок* (processor), *матрицалық принтер* (matrix printer), *орталық процессор* (central printer), *базалық жады*, *желілік сүзгі* (set filter) және т.б. [3, 30,47].

Жаңа компьютерлік термин тудыруда –ша/-ше жұрнақтарының да алатын орны ерекше. Бұл жұрнақтың аудармадағы белсенділігі қазіргі таңда өте жоғары және тиімді: *жалауша*, *таңбаша*, *суретше* және т.б.

Кез келген аудармашы үшін беріліп отырған сөзді екі тілдегі нұсқасын салыстырып, мағынасын және қолданылу орнын білгеннің маңызы зор. Біріншіден, бұл аударма қызметінің артық не кем жерлерін дұрыстау үшін қолайлы болса, екіншіден, аударма тіліне балама табу оңайырақ болмақ.

Аударма барысында кездесетін қиындықтардың бірі ретінде мағынасын түсіне отырып, үйлесімді екінші тілге жеткізе алмауды айта аламыз. Бұл тек жаңадан жұмыс бастап келе жатқан тәржімешілерде ғана емес, тәжірибелі мамандар арасында да болуы мүмкін. Аударма саласы өте күрделі мамандықтардың

бірі болғандықтан, кейде сөйлем емес, оның құрамындағы жекелеген сөздер, терминдер не сөз тіркестерін аударма тіліне тәржімелеу біршама қиындық тудырады. Осыған дәлел ретінде, атақты жазушы, орыс, қазақ және неміс тілдерінде туындылар жазған білгір Бельгер Гольдтен бір мысал келтірсек: «...В 1933, *кажется, году группа казахских ученых и писателей составляла и переводила школьные учебники в Аксае, где в то время находился Дом творчества ученых. И вот однажды, погрузив чемоданы на параконную бричку, группа отдыхающих – а среди них были И.Жансугуров, М.Ауэзов, Г.Мусрепов и другие известные люди – отправились через Каменку пешком и, находясь в пути часа три, всю дорогу увлечению переводили одну – единственную, популярную тогда фразу: «дело чести, доблести и геройства», стараясь придать переводу такую же четкость, лаконичность и упругость. Примечательный факт, свидетельствующий об ответственности переводчика и сложность его дела».* [5,145]. Осы беріліп отырған үзінді арқылы аударма жасаудың қиындығы жайлы жақсы келтірген. Питер Ньюмарк аударманы: «*белгілі бір мәтін мағынасын басқа тілге жеткізу*» деп айтып өткен. Дегенмен, бұл жерде П.Ньюмарк түпнұсқа тілдегі мағынаны аударма тіліне жеткізілуі барысында түпнұсқа мағына адекватты баламаны іздестіру нәтижесінде өзгеріске ұшырауы мүмкін екендігін жоққа шығармаған. Оның айтуы бойынша, аударма сәтті шығуы үшін әсер етуші фактор тек қана аударматану мен тіл деңгейінің жоғары дәрежеде білу ғана емес, сонымен бірге тілге өте сезімтал болып, өз тіліне епті, анық, үнемді және зейінді жеткізе алу қабілетіне ие болуы шарт.[7, 98]

Қазақ тілі түркі тілдерінің арасындағы ең құнарлы, бай әрі көркем тілдердің бірі болып саналады. Дегенмен дұрыс аударылмаған не шет тіліндегі терминдер мен сөздердің тілімізге сіңіп кеткенін көріп, ана тіліміздің әсемдігі мен байлығын көру өте қиын. Қазіргі таңда жас мамандардың басты міндеті тәуелсіздігімізге 25 жыл толған жас мемлекетіміздің әрі қарай өркендеп дамуына үлес қосып, еңбек ету. Аудармашы мамандарымыздың да өз ана тіліміздің сөздік қорының байып, ұлғаюына қосар үлестері зор. Әр терминге өз тілімізден терезесі тең балама табу, халықаралық қолданыстағы сөздерді тіліміздің ішкі заңдылықтарына сәйкес өлшемдестіріп алу басты бағдар, негізгі арқау болып табылады.

Әдебиеттер

- 1 Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік: информатика және есептеуіш техника. – Алматы: Рауан, 1999.
- 2 Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік: информатика және есептеуіш техника. – ҚАЗАқпарат, 2014. – 23, 67 бб.
- 3 Борковский А. Англо-русский словарь по программированию и информатике (с толкованиями). – М., 1990. – 30, 47 бб.
- 4 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. www.akorda.kz.
- 5 Бельгер Герольд. Мотивы трех струн: литературно-критические статьи портреты, эссе. – Алматы: Жазушы, 1986. – С. 145.
- 6 Ақпараттық терминдер // Қазақстан мектебі журналы, 2006, 1. [39, 40, 41].
- 7 Newmark, P. (1988). A textbook of translation. London: Prentice Hall International. [81, 151, 152].
- 8 Nord C. Translating as a purposeful activity: a prospective approach // TEFLIN Journal, 2006. – 17.(2), [142].
- 9 Bassnett S. Translation Studies. – London: Routledge, 2004. – S. 42.

References

- 1 Kazaksha-oryssha, oryssha – kazaksha terminologialyk sozdyk: informatika zhane esepeteuish tehnika. – Almaty: Rauan, 1999 y.
- 2 Kazaksha-oryssha, oryssha – kazaksha terminologialyk sozdyk: informatika zhane esepeteuish tehnika. – KAZAqparat, 2014. [23,67].
- 3 Borkovskii, A. (1990), Anglo-ruskiislovar' poprogrammirovaniyu I informatike (s tolkovaniyami). – M. [30,47].
- 4 Kazakhstan RespublikasininPresidentiN.A.Nazarbayevtin Kazakhstan halkynaZholdauy. www.akorda.kz.
- 5 BelgerGerold, Motivytrehstrun: literaturno- kriticheskiiyestatiiporttrey, esse, Zhazushy, 1986. [145].
- 6 Aqparattykterminder; Kazakhstan mektebizhurnaly, 2006, 1. [39, 40, 41].
- 7 Newmark, P. (1988). A textbook of translation . London: Prentice Hall International. [81, 151, 152].
- 8 Nord, C (2006). Translating as a purposeful activity: a prospective approach. TEFLIN Journal, 2006. – 17.(2), [142].
- 9 Bassnett, S. (2004): Translation Studies. London: Routledge.[42].